

bejdskraft, og kapitel 26: „For spil til det moderne”. Her fremhæver han, at et af de felter, hvor man skulle spare på arbejdskraften, var fremstillingen af bøger, og at Johann Gutenbergs trykpresse med løse typer i 1453 helt klart var en revolution. Klaus Larsen har sikkert ret i, at for udviklingen af den anatomiske viden var det afgørende, at resultaterne fra 1500-tallets dissektioner af lig takket være de trykte medier hurtigt blev spredt over hele Europa.

Det er en god og perspektivrig bog, Klaus Larsen har skrevet. Dertil bidrager de særdeles mange og flotte illustrationer fra gamle stik og træsnit samt malerier, som forfatteren har indsamlet fra mange museer verden over. Afslutningsvis skal det nævnes, at mens Klaus Larsens bog var i trykken hos Munksgård, udkom der på FADL's Forlag 2016 en bog om næsten samme emne: *Verdenshistoriens største epidemier*, 264 s., af Jakob Eberhardt, der er historiker og journalist. Bogen minder på mange måder om Klaus Larsens med den afgørende forskel, at Jakob Eberhardt fører historien om epidemierne helt frem til nutiden med aids, og at han ikke lægger så megen vægt på de samfundsmæssige konsekvenser af epidemierne som Klaus Larsen. Derimod beskriver han indgående kolera, tuberkulose, polio m.v. En anden forskel er, at Jakob Eberhardt giver en uddybende redegørelse for de enkelte sygdommes årsag. Så hvis den interesserede læser virkelig vil fordybe sig i de store epidemiers historie, skal hun læse både Klaus Larsens og Jakob Eberhardts bog.

Da markedet for populære bøger om sygdomshistorie næppe er særlig stort, havde det nok været en god idé, hvis de to forfattere og deres forlag var gået sammen om at udgive én god bog om dette spændende emne.

Karl-Erik Frandsen

| UWE ALBRECHT (RED.): *Corpus der mittelalterlichen Holzskulptur und Tafelmaleri in Schleswig-Holstein Band 3*. Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen auf Schloss Gottorf, Verlag Ludwig, Kiel 2016, 359 s., 69 euro.

Dette er en fremragende materialepublikation. Bindet er det tredje i en serie på fem, der skal publicere al middelalderlig træskulptur og tavlemaleri, hovedsagelig alterfigurer, altertavler og krucifikser, i Slesvig-Holsten og Lübeck. De første to bind behandler Lübeck og forelå 2013; det nu foreliggende rummer samlingerne på Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte Schloss Gottorf. De følgende to bind skal dække henholdsvis Syd- og Nordslesvig.

Genstandene på Gottorp går tilbage til en privatsamling tilhøren-

de universitetsprofessoren Gustav Ferdinand Thaulow i Kiel (1817-83), der erhvervede historisk kirkeinventar og profan indretning fra hele den daværende preussiske provins Schleswig-Holstein op til Kongegrænsen. Værket indledes med en værdifuld redegørelse for værkerne ud fra et samlingshistorisk og restaureringsmæssigt synspunkt, skrevet af museets konservator Bernd Bünsche. Derefter følger kataloget med 129 værker opdelt kronologisk i århundreder, en redegørelse for de benyttede fagudtryk, en litteraturfortegnelse med liste over restaureringsberetninger, konkordans over tyske og danske stednavne samt ikonografisk register og sted- og proveniensregister. Apparatet er forbilledligt, og det kalder på respekt, at litteraturlisten i en sådan tysk sproget publikation tilsyneladende rummer alle relevante skandinaviske titler. Lad så være, at forfatterne ind imellem har haft små problemer med dechifreringen.

Samlingen er omfattende og på et højt kvalitativt niveau, der for de yngre perioders vedkommende står mål med Nationalmuseets i København. Det skyldes dels, at kirkerne i hertugdømmerne og specielt i Slesvig med konservativ veneration tog vare på udrangeret middelalderinventar, ofte ved at henlægge det på kirkeloftet. Dels skyldes det, at man takket være Thaulow og andre preussiske embedsmænd var så tidligt ude med anerkendelsen og varetagelsen af den middelalderlige kunst, der jo var så truet helt frem til tiden omkring år 1900.

Og hvilke værker: alterbordsforsiden fra Egvad (Nordslesvig, ca. 1225-50), vigtig i diskussionen om de tidlige nordiske højalterprydelser, triumfkrucifiksgruppen fra Kosel (Sydslesvig, ca. 1250-60), altertavlen fra Landkirchen (Fehmarn, ca. 1370), alabastalteret fra Schwabstedt (Sydslesvig, ca. 1440), reliefferne fra Vonsbæk (Nordslesvig, ca. 1500-10) og den uhyggeligt udmarvede krucifiksfigur fra Heiligenhafen (Holsten, ca. 1530), der næsten overgår Claus Bergs i udtryksfuldhed.

Katalogindførslerne er grundige og ofte næsten for udtømmende. De adskiller sig fra mange ældre katalogværker ved grundigt at inddrage teknikken i faste afsnit om konstruktion, staffering og maleteknik. Forfatterne udmønter her de landvindinger, der er sket på disse områder med de senere årtiers forskning i samarbejde mellem kunsthistorikere og konservatorer. Det mest omfattende element i teksterne er dog den traditionelle „kunsthistoriske indordning“, der består i et omhyggeligt referat af tidligere kunsthistoriske synspunkter og ofte udmunder i en stillingtagen med egne synspunkter. Her er der en vis modsætning imellem Uwe Albrechts forord med dets udtalte reservation over for „kunstnerfantomer“ og mange katalogteksters noget kritikløse tilskrivninger til fiktive mestre og svende. De belaster troværdigheden af den ellers så stringente publikation.

Det er interessant, at værket også medtager genstande fra Gottorps Arkæologiske Museum, således en stavkirkeplanke med vikingetidssor-
namentik fra Humptrup Kirke (Sydslesvig, ca. 1100). Når det gælder
de ældre, kirkelige genstande, alle fra Slesvig, følger teksterne med
god grund resultaterne i Jörn Barfods banebrydende afhandling (*Die
Holzskulptur des 13. Jahrhunderts im Herzogtum Schleswig*, Husum 1986).
Ind imellem savnes der for sådanne tidlige skulpturer opmærksomhed
på eventuel senmiddelalderlig „modernisering”. Således har en ma-
donna fra Norderbrarup Kirke (Sydslesvig, ca. 1220-40) efter billedet
at dømme tydeligt fået nyt hår og opskårne øjne. En krucifiksfigur fra
Burg på Fehmarn (ca. 1330-40) henføres til en gruppe nordjyske kru-
cifikser; men den synes for et jysk øje langt mere forfinet og elegant.

Som det fremgår, ligger vægten helt på katalogteksterne. Det bety-
der gentagelser, idet almene iagttagelser og vurderinger vel ideelt set
burde samles i indledende afsnit, men man forstår redaktionen. Det
ville være ugørligt at skrive en samlet kunst- og teknikhistorie for så
lang en periode omfattende værker, der til dels er kommet til Slesvig-
Holsten fra andre områder. Nu må læseren finde godbidderne i de en-
kelte tekster, og der er nok at tage af. Bindet er en fryd for øjet med
uovertrufne fotografier af Kathrin Ulrich og vil være et uvurderligt
redskab for kunst- og teknologiforskningen langt ud over Slesvig-Hol-
stens grænser.

Ebbe Nyborg

| ROBERT OLDACH & THOMAS WEGENER FRIIS (RED.): *Staat – Mi-
litär – Gesellschaft. Festschrift für Jens E. Olesen zum 65. Geburtstag*,
Ernst-Moritz-Arndt Universität, Greifswald 2015, 485 s.

Dr.phil. Jens E. Olesen havde i årene 1996 til 2017 professoratet i nor-
disk historie ved universitetet i Greifswald. Her har han udfyldt en vig-
tig rolle ikke blot som forsker og underviser i nordisk historie med
særlig vægt på sit speciale i de danske middelalderlige unionskonger,
men også generelt som formidler af nordiske og danske forhold i det
tyske akademiske miljø.

Den 18. december 2015 fyldte Olesen 65, og i den anledning blev der
udgivet et festskrift redigeret af historikerne Robert Oldach (Greifs-
wald Universitet) og Thomas Wegener Friis (SDU). Festskriftets titel
afspejler Olesens forskningsinteresser inden for militær- og samfunds-
historie. Bogen er traditionelt indledt med forord og tabula gratulato-
ria samt en hilsen fra de historiestuderende i Greifswald. De følgende
19 bidrag kan groft inddeles i to temaer, henholdsvis de første 12, der
hver især i punktform undersøger aspekter af nordisk historie, mens